

KS. JANUSZ MIECZKOWSKI

UNIWERSYTET PAPIESKI JANA PAWŁA II W KRAKOWIE

MIECZUS@YAHOO.COM

ORCID: 0000-0001-8899-6508

WPŁYW SYNODÓW W PIERWSZYCH PIĘCIU WIEKACH CHRZEŚCIJAŃSTWA NA OBRZĘDY EUCHARYSTII

DOI: <http://dx.doi.org/10.12775/TiCz.2023.004>

Streszczenie. Choć synody, które odbywały się między II a V wiekiem, zwoływane były głównie z powodów dyscyplinarnych i dogmatycznych, to zajmowały się one także sprawami liturgii eucharystycznej. Celem podejmowanych decyzji było przeciwdziałanie pojawiającym się nadużyciom oraz dążenie do jedności obrzędów liturgicznych w obrębie jednej prowincji. Decyzje synodów dotyczyły takich spraw, jak: treść modlitw, ujednoczenie pewnych obrzędów, miejsce sprawowania Eucharystii, kanon ksiąg Pisma Świętego w Liturgii słowa, obrzędy Komunii św., czy kompetencje oraz strój liturgiczny biskupa, prezbitera, diakona i innych posługujących w liturgii.

Słowa kluczowe: Synod, Eucharystia, Obrzędy Mszy św., Liturgia słowa, Komunia św.

Abstract. The Impact of Synods in the First Five Centuries of Christianity on Eucharistic Rites. Although the synods that took place between the second and fifth centuries were mainly convened for disciplinary and dogmatic reasons, they also dealt with matters of the eucharistic liturgy. In that respect, decisions were made to counteract abuses and promote a certain unification of liturgical celebrations within each province. These decisions concerned matters such as: the wording of prayers, the unification of certain rites, the appropriate places for the celebration of the Eucharist, the canon of books of the Bible used in the Liturgy of the Word, the rite of the Holy Communion or the au-

thority and liturgical vestments of the bishop, presbyter, deacon and other individuals ministering in the liturgy.

Keywords: synod, Eucharist, rites of the Holy Mass, Liturgy of the Word, Holy Communion.

Pierwsze obrzędy liturgiczne kształtowały się w Kościele pod wpływem Apostołów. Ustanawiane przez nich formy obrzędowe cieszyły się wielkim autorytetem i przekazywane były ustnie kolejnym pokoleniom chrześcijan¹. W pierwszych trzech wiekach obowiązywały jedynie ogólne struktury liturgii, natomiast treść i forma modlitw liturgicznych zależała od celebransa². Chrześcijanie obawiali się jeszcze w tym czasie sztywnych regulacji, chcąc odciąć się od liturgii żydowskiej, postrzeganej jako przesadnie zrytualizowanej, a przez to oderwanej od ducha³.

Poważniejsze problemy pojawiły się w IV w., kiedy liturgii zaczęły przewodzić prezbiterzy. Niektórzy z nich zaczęli mieć problemy z właściwym wykonywaniem czynności liturgicznych i zgodnym z nauką Kościoła formułowaniem modlitw⁴. Zaczęły więc powstawać pierwsze przepisy, których autorami byli miejscowi biskupi⁵.

Kiedy różne problemy zaczęły dotyczyć większych części Kościoła, nad ich rozwiązaniem zaczęli pochylać się biskupi całych prowincji⁶. Od końca II w. na Wschodzie gromadzą się oni na zebraniach, zwanych sy-

¹ R. Civil, „La liturgia e le Sue leggi,” w *La liturgia, momento nella storia della salvezza, Anamnesis*, t. 1, Burhhard Neunheuser i in. (Genova–Milano: Casa Editrice Marietti S.p. A., 2008), 184–185.

² Józef Waław Boguniowski, *Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce* (Kraków: Wydawnictwo UNUM, 2001), 44.

³ Łukasz Jan Korporowicz, „Prawo liturgiczne Kościoła łacińskiego a Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 roku. Wybrane zagadnienia,” *Studia Prawno-Ekonomiczne*, 91, no. 1 (2014): 27.

⁴ Jacek, Nowak, „Prawo liturgiczne,” w *Formacja liturgiczna*, red. Waław Świerżawski (Zawichost–Kraków–Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, 2013), 438.

⁵ Jacek Nowak, *Prawo w służbie wydarzeń zbawczych* (Poznań: Pallottinum, 2004), 30–31.

⁶ Marcin Cholewa, Marek Gilski, „Wprowadzenie do problematyki soborów,” w *Sobór Watykański II. Złoty Jubileusz*, red. Marcin Cholewa, Szymon Drzyżdżyk Marek Gilski (Kraków: Wydawnictwo «scriptum», 2013), 9.

nodami, których celem było rozstrzygnięcie różnych problemów doktrynalnych czy dyscyplinarnych⁷. Wśród podejmowanych decyzji pojawiły się także te, które dotyczyły liturgii, w tym interesujących nas obrzędów eucharystycznych.

1. KANONY UJEDNOLICAJĄCE LITURGIĘ

Wśród najważniejszych decyzji dotyczących obrzędów liturgicznych, podjętych na tych zebraniach, były te, które dotyczyły ich ujednoczenia w całych prowincjach kościelnych. Pierwsze decyzje dotyczyły treści modlitw liturgicznych, które powinny być poprawnie sformułowane przez celebransów. Na synodzie w Hipponie w 393 r. postanowiono, iż modlitwa liturgiczna ma być kierowana do Ojca oraz, że jej teksty powinny być zatwierdzone:

Aby nikt nie wymieniał w modlitwach Ojca zamiast Syna ani Syna zamiast Ojca, albo imienia Ojca zamiast Syna; gdy stoi się przy ołtarzu modlitwa ma być zawsze kierowana do Ojca. Gdyby ktoś ustalił sobie modlitwę w inny sposób, niech jej nie używa nie przedstawiając jej uprzednio braciom, wraz z wyjaśnieniami (kan. 21)⁸.

Synod wypowiedział się bardzo ogólnie o tym kto ma te modlitwy zatwierdzać: mieli to uczynić „bracia”. Kolejny synod afrykański, który miał miejsce w Kartaginie w 407 r. sprecyzował już, że modlitwy te mieli układać „ludzie rozważni” (*prudencioribus*), a zatwierdzać biskupi zgromadzeni na synodzie. W kanonie 103 zapisano:

Postanowiono także to, aby wszyscy zanosili modlitwy, które przyjęte zostały na synodzie, czy to prefacje, czy modły wstawiennicze, czy nałożenie

⁷ Klaus Schatz, *Sobory powszechne. Punkty zwrotne w historii Kościoła*, tłum. Jerzy Zakrzewski (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2002), 15; Marek Starowieyski, *Sobory niepodzielonego Kościoła* (Kraków: Wydawnictwo M, 2016), 27–28.

⁸ Arkadiusz Baron, Henryk Pietras (red.), *Dokumenty synodów od 381 do 431 roku* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2010), 77.

rąk, i aby żadne inne wbrew wierze nie były wygłaszane, lecz tylko te niech się wypowiada, które są ułożone przez ludzi rozważnych⁹.

Kilka lat później powtórzono to rozwiązanie na synodzie w Milevi w 416 r., określając wprost, że jedynym organem mającym władzę zatwierdzać teksty liturgiczne jest synod. Podano również motywy, którymi kierował się synod w podjęciu tej decyzji:

Postanowiono i to, żeby prośby, modlitwy i msze zatwierdzone na synodzie, czy to prefacje, wstawiennictwa, czy to nakładania rąk celebrowali wszyscy; i by w ogóle nie odmawiano w Kościele niczego, co nie zostało omówione przez biegłych i zatwierdzone na synodzie, aby przypadkiem, przez niewiedzę, czy przez gorliwość nie zostało ułożone coś sprzecznego z wiarą¹⁰ (II, kan. 12).

Powodem powstania tych przepisów prawa liturgicznego była więc troska to, by modlitwy wypowiadane przez celebransów były wolne od błędów dogmatycznych.

Kolejnym krokiem ujednocającym liturgię w prowincjach było dążenie do jedności nie tylko modlitw, ale również czynności liturgicznych, szczególnie Eucharystii. Widzimy to w dokumentach synodu w Vanes w Bretanii, odbywającego się w drugiej połowie V w. (między 461 a 491 r.). Zgromadzeni na nim biskupi postanowili, że w prowincji powinien być jeden sposób wykonywania świętych czynności, gdyż różnice w celebracji mogłyby prowadzić do zgorzenia i błędu¹¹:

Uznaliśmy za słusznie, by w naszej prowincji był jeden zwyczaj rytuału nabożeństw i śpiewania psalmów: jak jednej trzymamy się wiary w Trójcę Świętą, trzymamy się i jednej reguły oficjum; by nikt nie myślał, że takie różnice są odbiciem odmiennej wiary¹² (kan. 15).

⁹ Ibidem, 162.

¹⁰ Ibidem, 231.

¹¹ Civil, „La liturgia”, 185–186.

¹² Arkadiusz Baron, Henryk Pietras (red.), *Dokumenty synodów od 431 do 504 roku* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2011), 239.

Pozostałe synody ujednociające sposób sprawowania liturgii w ramach jednej prowincji odbywały się już w kolejnych wiekach. Decyzje w tej dziedzinie podejmował więc także synod prowincji Tarragona w Geronie (517)¹³, synod prowincji Galicja i Luzytania (Hiszpania) w Bradze (561)¹⁴, synod południowej Galii w Arles (554)¹⁵ oraz IV Synod w Toledo (633), który ujednoczył sposób sprawowania Eucharystii na terenie Galii i Hiszpanii¹⁶.

2. KANONY DOTYCZĄCE MIEJSCA SPRAWOWANIA EUCHARYSTII

W pierwszych trzech wiekach chrześcijaństwa Eucharystia sprawowana była przede wszystkim w domach prywatnych. Innymi miejscami celebracji były okazyjnie katakumby, sale handlowe, okręty, więzienia czy miejsca pustynne¹⁷. Po Edykcie Mediolańskim (313), kiedy zaczęły powstawać oficjalne miejsca sprawowania kultu, synody zaczęły zakazywać odprawiania Mszy św. w domach prywatnych.

Wiele podręczników podaje, że jako pierwszy uczynił to Synod w Laodycei (Frygia, południowo-zachodnia Turcja), podając jego datę na 320 rok¹⁸. Jednak nie znamy dokładnej daty tego synodu ani jego uczestników. Zwykle umieszcza się go po Synodzie w Antiochii (341). Redaktorzy polskiego wydania synodów jego datę określili na koniec IV wieku, zastrzegając nawet, że zbiór ma charakter bardziej sztucznie utworzonej kolekcji niż kanonów jednego synodu¹⁹. W kanonie 58 synodu W Laodycei znajduje się rzeczywiście wyraźny zakaz sprawowania Eucharystii w domach prywatnych: „Biskupi i prezbiterzy nie powinni składać ofiary w domach prywatnych”²⁰. W Laodycei wybudowano bowiem ogromną

¹³ Arkadiusz Baron, Henryk Pietras (red.), *Dokumenty synodów od 506 do 553 roku* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2014), 40.

¹⁴ Arkadiusz Baron, Henryk Pietras (red.), *Dokumenty synodów od 553 do 600 roku* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2020), 14–15.

¹⁵ *Ibidem*, 2.

¹⁶ Nowak, *Prawo w służbie*, 34–35.

¹⁷ Bogusław Nadolski, *Liturgika*, t. IV (Poznań: Pallottinum, 1992), 92–94.

¹⁸ *Ibidem*, 94.

¹⁹ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 381 do 431 roku*, 110, przypis A.

²⁰ *Ibidem*, 119.

bazylikę, która poświęcona została w 320 r. Jej istnienie potwierdzili archeolodzy tureccy, którzy w 2010 r. odkryli pod ziemią dobrze zachowaną budowlę chrześcijańską²¹. Wydaje się, że decyzja synodu w tym mieście związana była z tym, iż wielu wiernych wolało jak dawniej spotykać się na Eucharystii w domach prywatnych. Zakaz „składania ofiary w domach prywatnych” więc miał zarazić istniejącym nadużyciom. –

Skoro nie synod w Laodycei, to jako pierwszy uczynił to prawdopodobnie inny synod w Azji Mniejszej – w Gangrze (ok. 340 r.). W aktach synodu zapisano: „Jeśli ktoś głosi, że na pogardę zasługuje dom Boży i zgromadzenia liturgiczne w kościele, niech będzie wyklęty” (kan. 5)²² oraz

Gdyby ktoś sprawował czynności liturgiczne poza kościołem i okazując pogardę kościołowi chciał spełniać czynności kościelne pod nieobecność prezbitera wyznaczonego przez biskupa, niech będzie wyklęty²³ (kan. 6).

Miejszem celebracji eucharystycznej mogły być jednak nadal groby męczenników. Kara wykluczenia z Kościoła została bowiem na tym synodzie ogłoszona dla tych, którzy krytykowałiby kult męczenników i Eucharystię sprawowaną na ich grobach:

Jeśli ktoś, powodowany uczuciem pychy i pogardy ganiłby zgromadzenia wiernych przy grobach męczenników albo nabożeństwa tam odprawiane oraz pamięć o nich, niech będzie wyklęty²⁴ (kan. 20).

Kolejny synod zakazujący sprawowania Eucharystii w dowolnych miejscach odbył się w Kartaginie (Afryka Północna) w 390 r. Numidiusz, biskup Maksulitanus, opisał sytuację, w której prezbiterzy, z niewiedzy lub nawet z zuchwałości, nie pytali biskupa o zgodę i sprawowali liturgię w domach prywatnych. Biskupi postanowili więc, że „Każdy prezbiter, który chciałby sprawować nabożeństwo w dowolnym miejscu, nie pytając o zgodę biskupa sam występuje przeciw swojej godności”²⁵ (kan. 9).

²¹ *Najstarszy kościół*, <https://www.ekai.pl/najstarszy-kosciol/> (dostęp 2.01.2023).

²² Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, 125.

²³ *Ibidem*, 126.

²⁴ *Ibidem*, 128.

²⁵ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 381 do 431 roku*, 51.

Kłopoty w organizacji życia diecezji sprawiali także niektórzy za-
możni ludzie samodzielnie budując kościoły, by sprawowana w nich była
Eucharystia. Sprawa ta miała również aspekt finansowy, związany z utrzy-
maniem pobliskich kościołów parafialnych. Synod w Artsalth (po 373 r.)
nakazał więc, by właściciele ci przekazywali kościołowi parafialnemu
część dochodów oraz zwracali się do swojego biskupa o pozwolenie na
ufundowanie ołtarza w wybudowanym kościele. Jednak nawet po otrzy-
maniu takiej zgody i w niedzielę powinni oni uczestniczyć w Eucharystii
w kościele parafialnym (kan. 16–20)²⁶.

W następnym wieku doszło kolejne ograniczenie. Mszę św. powin-
no się celebrować tylko w takim kościele, który został poświęcony przez
miejscowego biskupa. Decyzję o tym podjął synod w Irlandii, odbywają-
cy się w latach 456–465: „Gdyby jakiś prezbiter budował kościół, niech
nie składa ofiary, zanim nie przyprowadzi swojego biskupa, aby go kon-
sekrował, ponieważ tak wypada”²⁷ (kan. 23). Jak widzimy, decyzja ta nie
była poparta jakimś wywodem teologicznym, lecz prostym „tak wypada”,
świadczącym o powszechnej akceptacji takiego sposobu postępowania.

3. OBRZĘDY EUCHARYSTII

Na synodach zaczęły pojawiać się także przepisy dotyczące aktyw-
nego uczestnictwa w liturgii eucharystycznej. Już wtedy musiało docho-
dzić do pewnych nadużyć lub niezbyt uważnego uczestniczenia w Eu-
charystii, które karano czasowym odsunięciem z Kościoła. W ten sposób
wypowiedział się właśnie synod w Antiochii w 341 r.:

Ci wszyscy, którzy przychodzą do kościoła Bożego i słuchają lekcji wszyst-
kich ksiąg, ale nie uczestniczą w końcowej modlitwie wraz z ludem albo
powodowani swego rodzaju brakiem dyscypliny nie uczestniczą w eucha-
rystii, powinni zostać wyłączeni z Kościoła do czasu, aż zgodnie z kano-

²⁶ Arkadiusz Baron, Henryk Pietras (red.), *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2006), 279.

²⁷ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 431 do 504 roku*, 192.

nem wyznają swój błąd i dopełnią pokuty, a okazawszy owoce nawrócenia, będą mogli dzięki swym modlitwom uzyskać przebaczenie²⁸ (kan. 2a).

Kilka postanowień synodalnych dotyczyło obrzędów Liturgii słowa podczas Eucharystii. Synody biskupie tego czasu przyjmowały zarówno możliwość czytania zatwierdzonych tekstów Pisma Świętego, jak również opisów męczeństwa. Takie ustalenia miały miejsce przede wszystkim na synodach w Afryce Północnej. Pierwszym z nich był synod w Hipponie w 393 r.: „Zebrani biskupi orzekli: Wszyscy zgadzamy się, aby w kościołach ogłaszano odczytane właśnie pisma kanoniczne, lecz również, w odpowiednim czasie, opisy męczeństwa”²⁹ (kan. 5).

Decyzje te, poszerzone już o dokładną listę przyjętych pism kanonicznych, powtórzone zostały na kolejnych synodach afrykańskich w Kartaginie w latach: 397 (kan. 36)³⁰ i 419 (kan. 124)³¹.

Synod w Laodycei (koniec IV w.) nakazał natomiast czytać jedynie teksty kanoniczne Starego i Nowego Testamentu (kan. 59), nie wspominając już nic o czytaniu akt męczeńskich. Wyraźnie zabronione zostało natomiast czytanie psalmów niebiblijnych, ułożonych przez osoby prywatne na wzór psalmów starotestamentalnych³².

Synod ten wypowiedział się także na temat tego, kto powinien wykonywać psalmy na ambonie: „Poza ustanowionymi kantorami, którzy wchodzi na ambonę i śpiewają z księgi, nikt inny nie ma prawa śpiewać psalmów w kościele”³³ (kan. 15). Przy okazji trzeba zaznaczyć, iż kanon ten może być pierwszym świadectwem użycia przez chrześcijan terminu „ambona” na miejsce wykonywania czytań i śpiewów mszalnych³⁴.

Synod w Laodycei wypowiedział się także na temat stroju liturgicznego lektorów i kantorów: „Lektorzy i psalmiści nie powinni czytać ani śpiewać zakładając stulę”³⁵ (kan. 23).

²⁸ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, 135.

²⁹ Ibidem, 62.

³⁰ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 381 do 431 roku*, 80.

³¹ Ibidem, 266.

³² Ibidem, 119–120.

³³ Ibidem, 113.

³⁴ Jarosław Superson, „Miejsce proklamacji słowa Bożego,” *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 69, no. 4 (2016): 334.

³⁵ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 381 do 431 roku*, 114.

Dzięki postanowieniom synodu w Laodycei znamy także porządek Liturgii słowa w starożytności. W aktach synodalnych znalazły się bowiem informacje o homilii, wezwaniach modlitwy wiernych i znaku pokoju, które kończyły Liturgię słowa:

Bezpośrednio po wygłoszeniu homilii przez biskupa należy oddzielnie odmówić modlitwę w intencji katechumenów; po wyjściu katechumenów należy odmówić modlitwę w intencji pokutników; kiedy ci otrzymają błogosławieństwo i opuszczą zgromadzenie, należy trzykrotnie odmówić modlitwę w intencji wiernych: raz po cichu i dwa razy głośno; wówczas nastąpi przekazanie znaku pokoju: prezbiterzy przekażą znak pokoju biskupowi, a wierni przekażą go sobie wzajemnie, i wtedy zostanie złożona święta ofiara³⁶ (kan. 19).

Jeśli chodzi o postanowienia dotyczące dalszych obrzędów liturgii eucharystycznej, znajdujemy już w aktach synodu w Elwira (ok. 306 r.). Biskupi odnieśli się w nim przyjmowania darów w czasie Eucharystii, wiążąc go z przystępowaniem do Komunii św.: „Biskup nie powinien przyjmować darów od tych, którzy nie przystępują do komunii”³⁷ (kan.26).

Nieporozumienia pojawiły się także wobec tego, co powinno się ofiarować podczas Eucharystii. Synod w Kartaginie (397) nakazał więc, by ofiarowano jedynie chleb i wino zmieszane z wodą, a wobec pozostałych darów, które okazjnie przynosi się do ołtarza, stosować osobne błogosławieństwa:

Aby w sakramentach Ciała i Krwi Pańskiej nie ofiarowano niczego poza tym, co powiedział Pan, czyli chleb i wino zmieszane z wodą. Lecz by nad pierwocinami, bądź mlekiem i miodem, które zwykło się ofiarować w jeden uroczysty dzień, choć ofiary składane są na ołtarzu, odmawia się osobne błogosławieństwo, aby odróżnić je od sakramentu Ciała i Krwi Pańskiej. Ofiara z pierwocin powinna składać się jedynie z winogron i zboża³⁸ (kan. 23).

³⁶ Ibidem, 113–114.

³⁷ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, 54.

³⁸ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 381 do 431 roku*, 78.

Decyzja synodu była prawdopodobnie spowodowana także praktykami wielu sekt gnostyckich, które odrzucały przyjętą w Kościele materię Eucharystii. Wśród nich byli m.in. akwarianie (łac. *aqua* – woda), którzy stosowali wodę zamiast wina. Czynili tak ze względu na wstrzemięźliwość, pokutę oraz bezpieczeństwo (podczas prześladowań łatwo można było chrześcijan rozpoznać rankiem po zapachu wina wyczuwanym w oddechu). W starożytności istniały także sekty dodające różne produkty do materii Eucharystii. Można tu przytoczyć choćby marcjonistów, którzy zamiast chleba i wina, składali w ofierze mleko i miód. To właśnie z tego czasu pochodzą także przytaczane przez św. Augustyna przypadki sekt dodających do chleba krew niemowląt, a nawet męskie nasienie, czy krew menstruacyjną kobiet (borboryci). Starożytność zna także sekty, które na wspomnienie ofiar Starego Przymierza, do Eucharystii używali sera (artotyrycy, montaniści, pepucjanie)³⁹. Wychodzący już poza ramy czasowe artykułu IV synod w Orleanie (541) tego typu praktyki nazwie później „świętokradztwem” (kan. 4)⁴⁰.

Na temat darów przynoszonych podczas Eucharystii wypowiedział się także synod w Orange (441). Wspomina on o zwyczaju istniejącym w starożytności, kiedy to wkładano do kielicha po konsekracji *fermentum*, czyli kawałek konsekrowanego chleba zachowanego z Eucharystii odprawianej przez biskupa poprzedniego dnia (kan. 16 [17])⁴¹.

4. RELACJE MIĘDZY CELEBRANSAMI ORAZ SŁUŻBĄ LITURGICZNĄ

Na synodach pojawiły się także pewne rozstrzygnięcia dotyczące wzajemnych relacji pomiędzy biskupami, prezbiterami, diakonami i subdiakonami.

Jednym z ciekawych problemów, które pojawiły się w starożytności była sprawa diakonów, którzy mieli samodzielnie celebrować Eucha-

³⁹ Paweł Pietrusiak, „Materia Eucharystii w Kościele pierwszych wieków,” *Resovia Sacra* 18–20 (2011–2013): 56–60.

⁴⁰ Arkadiusz Baron, Henryk Pietras (red.), *Dokumenty synodów od 506 do 553 roku* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2014), 244.

⁴¹ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 431 do 504 roku*, 18. Więcej na temat zwyczaju *fermentum*: Janusz Mieczkowski, „Geneza i historia zwyczaju fermentum,” *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 63, no. 2 (2010), 147–164.

rystię⁴², a nawet, w związku z tym wynosić się ponad prezbiterów, korzystając ze swojej bliskości z biskupem. Nie jest do końca wyjaśnione skąd wzięła się ta praktyka. Być może, kiedy podczas prześladowań uwięzionych było wielu biskupów i prezbiterów, diakoni starali się zastąpić ich we wszystkim, włącznie z odprawianiem Mszy świętej⁴³. Takie działanie zostało jednak zabronione na synodzie w Arles w 324 r.: „W sprawie diakonów, o których wiemy, że w wielu miejscach składają ofiarę, postanowiono, że nie wolno im tego czynić”⁴⁴ (II/A kan. 16 [15]).

Problemy dyscyplinarne z diakonami w tej prowincji musiały jednak trwać jeszcze długo, skoro po ponad 100 latach synod obradujący w tym samym mieście (między 442 a 506) ograniczał jeszcze bardziej prawa diakonów na korzyść prezbiterów:

W zakrystii diakonowi niech nie będzie wolno siedzieć wśród prezbiterów ani niech nie ośmiela się podawać Ciała Chrystusa, gdy jest obecny prezbiter. Jeśliby to uczynił, niech odstąpi od posługi diakonatu⁴⁵ (kan. 15).

Synod w Neocezarei odbywający się między 314 a 319 rokiem odniósł się w jednym z kanonów do sytuacji, kiedy prezbiter wiejski miał celebrować Eucharystię w katedrze biskupa. Obowiązywały go wtedy pewne ograniczenia dotyczące samego odprawiania, jak i możliwości rozdawania Komunii. Synod postanowił, iż:

Prezbiterzy wiejscy nie mogą składać ofiary w katedrze miejskiej w obecności biskupa i prezbitera miejskiego; nie mogą też podczas mszy udzielać wiernym chleba ani kielicha. Prezbiter wiejski może natomiast udzielać komunii, jeśli pod nieobecność biskupa i prezbiterów miejskich zostanie wezwany do samodzielnego odprawienia mszy⁴⁶ (kan. 13).

⁴² Henryk Pietras, *Sobór Nicejski (325). Kontekst religijny i polityczny, dokumenty, komentarze* (Kraków: Wydawnictwo WAM, 2013), 162.

⁴³ Szczepan Włodarski, *Siedem soborów ekumenicznych* (Warszawa: Instytut Wydawniczy „Odrodzenie”, 1969), 57.

⁴⁴ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, 73.

⁴⁵ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 431 do 504 roku*, 26.

⁴⁶ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, 77.

Także synod w Laodycei (koniec IV w.) porządkuje relacje biskupa z prezbiterami podczas celebrowania Eucharystii. Przypomniano prezbiterom ich podległość biskupowi: „Prezbiter nie powinien wchodzić i zasiadać przy ołtarzu przed biskupem, lecz wchodzić razem z nim, chyba że biskup jest chory albo nieobecny”⁴⁷ (kan. 56).

Pewne przepisy regulujące posługę archidiacona, przyjęli także ojcowie synodu w Seleucji-Ktezyfonie (410). Archidiacon był to pierwszy z diakonów, wybierany spośród nich i mianowany przez biskupa. Nie przyjmował on święceń prezbiteratu. Pierwsze wzmianki o tym tytule pochodzą z IV w. Był delegatem biskupa do wielu dziedzin życia Kościoła, w tym organizowania życia liturgicznego⁴⁸. To właśnie w początkach kształtowania się zakresu jego władzy synod w Seleucji-Ktezyfonie określił liturgiczne obowiązki archidiacona, postanawiając, że we wszystkich kościołach biskupich

W niedzielę w obecności biskupa będzie głosić z ambony przeznaczonej dla posługi diakonów i będzie czytać Ewangelię. Będzie spisywać wszystko, co odnosi się do posługi i będzie jakby ramieniem i językiem biskupa. Będzie prowadzić prezbiterów na ich miejsce i sam zajmie miejsce na czele diakonów, zgodnie ze swoją rangą, gdy biskup zasiądzie na swoim tronie. Podczas sprawowania liturgii zajmować będzie miejsce po stronie subdiakonów, których nazywa się u nas egzorcystami i będzie podawać księgi lektorom⁴⁹ (kan. 15).

Niektóre aspekty posługi liturgicznej subdiakonów określił w starożytności synod w Laodycei (koniec IV w.). Postanowiono na nim, że subdiakoni „nie powinni przebywać w zakrystii diakonów ani dotykać naczyń liturgicznych”⁵⁰ (kan. 21). Synod ten określił także strój i miejsce diakona w zgromadzeniu liturgicznym. Postanowiono, że subdiakon „nie powinien nosić stuły ani opuszczać swego miejsca przy drzwiach”⁵¹ (kan. 22).

⁴⁷ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 381 do 431 roku*, 119.

⁴⁸ Por. Nadolski, Bogusław. *Leksykon liturgii*. Poznań: Pallottinum, 2006, 118.

⁴⁹ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 381 do 431 roku*, 176*.

⁵⁰ Ibidem, 114.

⁵¹ Ibidem, 114.

5. KANONY DOTYCZĄCE OBRZĘDÓW KOMUNII ŚWIĘTEJ

Pierwszy problem stanowiła sprawa postu eucharystycznego. Zgromadzeni na synodzie w Hipponie biskupi (393) przyjęli wypowiedź bpa Aureliusza, który domagał postu przed Eucharystią zarówno od biskupów, jak i od wiernych:

biskupi powinni o każdej porze sprawować święte nabożeństwa nie spóżywając uprzednio posiłku, lecz powstrzymując się od jedzenia, co dotyczy również wiernych. Jeśli zaś przyjęliby pokarm, to wspominając [pośmiertnie] jakiegokolwiek świeckiego lub biskupa, niech uczczą go jedynie mową⁵² (kan. 4).

Cztery lata później, synod w Kartaginie (397) przyjął podobne przepisy, od których jedynym wyjątkiem była Wigilia Paschalna (kan. 28)⁵³.

Nadużyciem, które pojawiło się w starożytności na terenie Hiszpanii, było przyjmowanie Komunii św. i wynoszenie jej poza kościoły. Winien takiego postępowania, według synodu w Saragossie (380), miał być wykluczony z Kościoła: „Jeśliby komuś udowodniono, że nie spożył w kościele eucharystii, niech będzie wyklęty na wieki” (kan. 3)⁵⁴, a według synodu w Toledo (ok. 400) należało traktować go jako świętokradcę (kan. 14)⁵⁵.

W Paflagonii (środkowa Turcja) niektórzy wierni nie akceptowali Eucharystii celebrowanej przez żonatych prezbiterów i nie chcieli nawet przyjmować Komunii św. z ich rąk. Musiał w tej sprawie wypowiedzieć się synod w Gangrze (ok. 340), który takich wiernych wykluczał z Kościoła: „Gdyby ktoś uznał, że nie powinien przyjmować komunii podczas eucharystii sprawowanej przez żonatego prezbitera, niech będzie wyklęty”⁵⁶ (kan. 4).

Trudnym do zaakceptowania nadużyciem była także sprawa podawania Komunii św. ludziom zmarłym. Działo się tak w Afryce Północnej, gdyż to synody tej prowincji zdecydowanie wystąpiły przeciw temu zwy-

⁵² Ibidem, 61.

⁵³ Ibidem, 79.

⁵⁴ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, 293.

⁵⁵ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 381 do 431 roku*, 124.

⁵⁶ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, 125.

czajowi. Najpierw synod w Hipponie w 393 r. (kan. 4)⁵⁷, a następnie synody w Kartaginie w 397 r. (kan. 4a)⁵⁸ i 419 r. (kan. 18)⁵⁹ potępiły te praktyki.

ZAKOŃCZENIE

W publikacjach dotyczących liturgii w starożytności bardzo mocno podkreśla się, że liturgia kształtowana była przez prawo zwyczajowe, które z czasem stawało się obowiązującym prawem pisanim. Na jego straży stał miejscowy biskup, którego sposób celebracji naśladowali w swoich parafiach prezbiterzy, mający jednak pewną swobodę w wykonywaniu obrzędów liturgicznych i możliwość improwizacji tekstów. Kiedy jednak zaczęły się pojawiać zagrożenia w postaci herezji, schizm oraz kłopoty z formułowaniem modlitw przez prezbiterów liturgia zaczęła być coraz bardziej ujednociana. W związku z migracją ludzi to ujednocianie zaczęło dotyczyć już nie tylko diecezji, ale całych prowincji⁶⁰.

Dotyczyło to oczywiście całej liturgii, jednak Eucharystia, będąca w centrum życia Kościoła, domagała się szczególnej uwagi. Choć liturgia nie była pierwszym i częstym tematem obrad, to jednak wiele z synodów przyjęło pewne liturgiczne prawa, które miały obowiązywać wszystkich w prowincji. W artykule tym poznaliśmy te decyzje synodów pierwszych pięciu wieków, które dotyczyły obrzędów liturgii eucharystycznej. Wiele z nich dotyczyło bardzo ważnych kwestii, jak: ujednoclenia modlitw i obrzędów liturgicznych (Hippona – 393 r., czy Vannes – po 461, a przed 491 r.), czytań Liturgii słowa (np. Kartagina 397, Laodycea – koniec IV wieku). Ale synody podejmowały też decyzje w sprawach mniejszej rangi, jak choćby strój lektorów i psalmistów (Laodycea – koniec IV w.), czy miejsca, gdzie mają siedzieć w czasie liturgii diakoni (Arles – między 442 a 506).

Wiele synodów w starożytności w ogóle nie podejmowało tematyki liturgicznej. Kilka z nich trzeba jednak wyróżnić. Najwięcej postanowień dotyczących obrzędów Eucharystii podjęły synody w Hipponie

⁵⁷ Baron, Pietras, *Dokumenty synodów od 381 do 431 roku*, 61.

⁵⁸ Ibidem, 74.

⁵⁹ Ibidem, 265.

⁶⁰ Bogusław Nadolski, *Liturgika*, t. 1 (Poznań: Pallottinum, 1989), 84.

(393), Kartaginie (397, 419) i przede wszystkim synod w Laodycei (koniec IV w).

Trzeba także stwierdzić, że w postanowieniach tych nie ma jeszcze tendencji do całościowej centralizacji liturgii. Ten proces nastąpił dopiero w późniejszych wiekach. W starożytności natomiast chodziło raczej o rozwiązanie pojawiających się problemów, nadużyć, czy dyscyplinę podczas zgromadzeń eucharystycznych.

BIBLIOGRAFIA

- Baron Arkadiusz, Pietras Henryk (red.). *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2006.
- Baron Arkadiusz, Pietras Henryk (red.). *Dokumenty synodów od 381 do 431 roku*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2010.
- Baron Arkadiusz, Pietras Henryk (red.). *Dokumenty synodów od 431 do 504 roku*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2011.
- Baron Arkadiusz, Pietras Henryk (red.). *Dokumenty synodów od 506 do 553 roku*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2014.
- Baron Arkadiusz, Pietras Henryk (red.). *Dokumenty synodów od 553 do 600 roku*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2020.
- Boguniowski, Józef Wacław, *Rozwój historyczny ksiąg liturgii rzymskiej do Soboru Trydenckiego i ich recepcja w Polsce*. Kraków: Wydawnictwo UNUM, 2001.
- Cholewa, Marcin, Gilski, Marek. „Wprowadzenie do problematyki soborów.” W *Sobór Watykański II. Złoty Jubileusz*, red. Marcin Cholewa, Szymon Drzyżdżyk Marek Gilski, 5–17. Kraków: Wydawnictwo «scriptum», 2013.
- Civil, R., „La liturgia e le Sue leggi.” W *La liturgia, momento nella storia della salvezza, Anamnesis*, t. 1, Burhhard Neunheuser i in., 181–207. Genova–Milano: Casa Editrice Marietti S.p. A., 2008.
- Korporowicz, Łukasz, Jan. „Prawo liturgiczne Kościoła łacińskiego a Kodeks Prawa Kanonicznego z 1983 roku. Wybrane zagadnienia.” *Studia Prawno-Ekonomiczne*, 91, no. 1 (2014): 23–45.
- Nadolski, Bogusław. *Liturgika*, t. 1. Poznań: Pallottinum, 1989.
- Nadolski, Bogusław. *Liturgika*, t. 4. Poznań: Pallottinum, 1992.
- Nadolski, Bogusław. *Leksykon liturgii*. Poznań: Pallottinum, 2006.
- Najstarszy kościół*, <https://www.ekai.pl/najstarszy-kosciol/> (dostęp 2.01.2023).
- Nowak, Jacek. „Prawo liturgiczne,” W *Formacja liturgiczna*, red. Wacław Świerzawski, 433–452. Zawichost–Kraków–Sandomierz: Wydawnictwo Diecezjalne i Drukarnia w Sandomierzu, 2013.
- Nowak, Jacek. *Prawo w służbie wydarzeń zbawczych*. Poznań: Pallottinum, 2004.
- Pietras, Henryk. *Sobór Nicejski (325). Kontekst religijny i polityczny, dokumenty, komentarze*. Kraków: Wydawnictwo WAM, 2013.

- Pietrusiak, Paweł. „Materia Eucharystii w Kościele pierwszych wieków.” *Resovia Sacra* 18–20 (2011–2013): 47–63.
- Schatz, Klaus. *Sobory powszechne. Punkty zwrotne w historii Kościoła*, tłum. Jerzy Zakrzewski, Kraków: Wydawnictwo WAM, 2002.
- Starowieyski, Marek. *Sobory niepodzielonego Kościoła*. Kraków: Wydawnictwo M, 2016.
- Superson, Jarosław. „Miejsce proklamacji słowa Bożego.” *Ruch Biblijny i Liturgiczny* 69, no. 4(2016): 333–354.
- Włodarski, Szczepan. *Siedem soborów ekumenicznych*. Warszawa: Instytut Wydawniczy „Odrodzenie”, 1969.